

Олена Піскун
(Київ)

ДО ПРОБЛЕМИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ СЛОБОЖАНЩИНИ (за результатами етносоціологічного дослідження)

У статті проаналізовано результати експедиційного дослідження; розкрито поняття «національна» та «етнічна ідентифікація», «ідентичність». Увагу зосереджено на питаннях мовної, релігійної, крайової, регіональної та національної ідентифікації. Розглянуто ідентитети, які впливають на процес формування етнонаціональної ідентифікації особистості.

Ключові слова: Слобожанщина, ідентифікація, ідентичність, мова, релігія, взаємодія, культура.

The results of the expedition investigation are analyzed in the article. The terms «national» and «ethnic identification», «identity» are outlined. The attention is paid to questions of the language, religious, land, regional and national identification. The main traits which influence the process of the formation of the ethnic and national identification of the person are described.

Keywords: Slobozhanshchyna, identification, identity, language, religion, cooperation, culture.

В статье проанализированы результаты экспедиционного исследования; раскрыты понятия «национальная» и «этническая идентификация», «идентичность». Внимание сосредоточено на вопросах языковой, религиозной, краевой, региональной и национальной идентификации. Рассмотрены идентитеты, влияющие на процесс формирования этнонациональной идентификации личности.

Ключевые слова: Слобожанщина, идентификация, идентичность, язык, религия, взаимодействие, культура.

На двадцятому році незалежності України особливої гостроти набувають питання національної та етнічної ідентифікації. Нагальною ця проблема є для території Слобожанщини через специфіку її розташування – кордон України та Російської Федерації. Саме тому мешканцям складно схилитися до пріоритетів котроїсь із цих країн. Вони звикли жити в умовах двокультурності хоча досі для більшості з них провідною є російська культура.

Водночас основною проблемою розвитку українського суспільства і держави є нівеляція українськості, повільне формування громадянського суспільства, української політичної нації та української ідентичності. Головними причинами цієї проблеми є незавершеність українського державо- і націєтворення та процесів самовизначення окремого громадянина й українського народу загалом. Тому, на наш погляд, за-

вдання науковців полягає в пошуку найоптимальнішого шляху об'єднання суспільства, розвитку національних традицій, їхньому запровадженню в системі культурно-освітньої політики.

Перераховані аспекти є ключовими для розуміння понять «етнонаціональна ідентифікація» та «національна ідентичність». Переш ніж перейти до аналізу результатів дослідження, вважаємо за доцільне пояснити значення цих понять.

Ідентичність – це усвідомлене самовизначення соціального суб'єкта, значимість якого детермінується трьома складовими – потребою в належності, потребою в позитивній самооцінці й потребою в безпеці. Ідентифікація, таким чином, – це «процес емоційного і когнітивного самоототожнення індивіда, соціальної групи з іншою людиною чи групою», інтеріоризація визнаних соціальних статусів і засвоєння значимих соціальних ролей, традицій, звичаїв, норм

і цінностей, які детермінують поведінку індивіда [6, с. 80].

В «Етнічному довіднику» Центру етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України наведені терміни висвітлено в ширшому аспекті. Так, **етнічна ідентифікація** (від лат. *identificare* – ототожнення) – це психологічний процес співвіднесення індивідом себе з іншою особою, групою. Цей процес допомагає індивідові оволодівати різними видами соціальної діяльності, засвоювати і втілювати соціальні норми й моральні цінності. Етнічна ідентифікація може виявлятися в різноманітних формах, що охоплюють різні психологічні механізми та види діяльності, відмінні ступені засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей.

Виділяють три форми ідентифікації: звичайне емоційне ототожнення себе з реальною чи вигаданою особою; віднесення себе до окремої номінальної соціальної групи (вікової, національної і т. ін.); зарахування себе до реальної соціальної групи чи колективу з відчуттям належності до них. Провідним чинником ототожнення себе із членами тієї чи іншої групи для індивіда є емоційність, яка сприяє активному засвоєнню соціальної поведінки, прийняттю групових норм і моральних цінностей, вироблених у цій групі чи колективі. Але таке засвоєння чи копіювання психологічних процесів не завжди буває загальноприйнятим і раціональним. Тому найбільш ефективною і корисною формою ідентифікації є така, що містить колективістські маргінальні принципи та цінності, вироблені в колективах і засновані на спільній реальній діяльності.

Водночас **національна ідентифікація** для особистості – це процес ототожнення себе з певною нацією. Змістом цього процесу є суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає в особистості як наслідок формування відносно стійкої системи усвідомлених уявлень та оцінок реальних інтегрованих і диференціальних ознак життєдіяльності нації, а також прийняття групових норм та цінностей. Підсумком цього тривалого і складного процесу національного самовизначення людини, становлення її національної

ідентичності є формування Я-образу особистості як суб'єкта певної національної спільноти.

Поняття «ідентифікації» вперше 1921 року ввів у науковий обіг З. Фрейд. У нього термін «ідентичність» означає «той самий; тотожність, однаковість; збіг чогось із чимось» [6, с. 80].

Ідентифікацію сучасні науковці досліджують як найважливіший механізм соціалізації, етнізації та виховання особистості, що виявляється в прийнятті індивідом конкретної соціальної ролі, в усвідомленні ним власної належності.

Ми розуміємо ідентифікацію як процес, пов'язаний з когнітивною, емоційною та поведінковою сферами життєдіяльності особистості, зумовлений її потребами, цілями, опосередкований мовою та ціннісно-смысловими системами культури.

Також варто розрізняти поняття «етнічна» та «національна ідентичність». У науковій і суспільно-політичній літературі часто поняття «етнічна» й «національна» ідентичність вживаються як синоніми. При цьому етнічність (етнос) постає базовою категорією етнічної класифікації, пов'язаної з мовно-культурними груповими ідентичностями, а «нація» найчастіше визначається як «одержавлений етнос», як політично зорганізована етнічна спільнота, узасаднена на принципах рівності громадянських прав і свобод [6, с. 81].

З'ясовано, що чинники, які впливають на становлення нації як державотворчої цілісної спільноти, становлять три великі блоки: матеріальний (територія, національна економіка, соціальна інфраструктура, об'єкти матеріальної культури тощо), духовно-культурний (освіта, наука, культура, релігія, суспільна пам'ять, традиції, національна свідомість, ментальність і т. ін.) та інформаційно-комунікативний (мова, засоби масової інформації і комунікації, видавничі справи тощо) [1, с. 274].

Саме з'ясування особливостей розвитку суспільства, системи культурних цінностей лягло в основу нашого експедиційного дослідження. Анкетування проводилося за допомогою питальника «Проблеми ідентифікації українського та російського населення порубіжжя», що складався із 74 запитань, які можна згрупувати в дев'ять тематичних блоків:

локалізація (міграційні процеси в межах регіону та території України), процеси становлення та розвитку самосвідомості, самоідентифікації, національні традиції, міжнаціональна (міжкультурна) та міжетнічна взаємодія, релігійний і мовний аспекти, міжнародні відносини України.

Опитано 690 респондентів: 290 студентів Слов'янського державного педагогічного університету та 400 студентів ВНЗ м. Харкова (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, ХПІ, Харківської обласної станції юних туристів).

Отримані відповіді було узагальнено за кількісним показником. Підраховано загальну кількість обраних варіантів, подано пункти, що отримали найвищий та найнижчий рівні підтримки.

У подальших аналізах ідентифікаційних процесів населення Слобожанщини зосередимо увагу на гендерних ознаках, віковій, освітній та місці проживання респондентів.

Насамперед нас цікавив склад населення: чи все життя респондент проживає в Україні, у цьому місті або селі. Відповіді показали, що наявні як міграційні процеси в межах Донецької та Харківської областей, так і переміщення до них з Луганської, Полтавської, Дніпропетровської областей та Російської Федерації (м. Ростов-на-Дону, Геленджик), Узбекистану.

Незважаючи на те що опитані вважають себе українцями і позитивно оцінюють той факт, що є громадянами України, вони підтримують ідею подвійного громадянства в Україні. Так, вони хотіли б прийняти друге громадянство Російської Федерації або країн Європейського союзу (Великобританії, Греції, Італії, Німеччини, Польщі, Франції, Швеції) та переїхати до зазначених вище країн на постійне проживання. Відповідно, на їхню думку, кордон між Україною та Росією не потрібен.

Найціннішими для представників студентської молоді є любов близьких, родина, здоров'я, освіта, друзі, належність до українського народу, мир та змога творчої самореалізації.

Студентство ідентифікує себе з Україною, а ідеальним українцем у їхньому розумінні є той, хто любить народ і Вітчизну та поважає українську культуру.

Нам вдалося простежити тісний зв'язок родинних традицій з українським корінням, на що вказує наявність в інтер'єрі житла предметів народного декоративно-ужиткового мистецтва, здебільшого кераміки, вишивок, виробів з лози, різьби по дереву, традиційних українських страв (борщ, пиріжки, вареники та ін.). Жителі Слобожанщини в родинному колі святкують Різдво, Водохреща, Великдень, Трійцю, День Матері, День народження, Новий рік. Проте результати анкетування засвідчили, що в краї вже не співають на свята українських народних пісень. У багатьох сім'ях досі відзначають 8 Березня, 23 Лютого та долучають молодь до святкування 9 Травня, Дня Незалежності України. Серед професійних свят переважають День шахтаря, учителя, міліції, медичного працівника, металурга, адже саме ці галузі є провідними в інфраструктурі дослідженого регіону.

Крім державного та національного аспектів ідентифікації, не менш важливим є і релігійний ідентитет. Зазвичай опитані однозначно відповіли, що вірять у Бога, адже саме релігія істотно впливає на формування національної свідомості українського народу. Релігія відтворює в собі певні риси побуту, моралі, культури, традицій народу, тобто основи його національної самобутності. Тому вона також є специфічною формою і згуртування, і відчуження людей однієї етнонаціональної належності, але різного віросповідання. Отже, релігія як соціальне явище здатна не лише виконувати роль додаткового чинника етнічної консолідації, але й генератора відцентрових тенденцій у масштабах кожного етносу [9, с. 16].

У Донецькій та Харківській областях респонденти відносять себе до Української православної церкви Київського та Московського патріархатів. Так, мешканці регіону відвідують Богослужіння, беруть участь в обрядах хрещення дітей та дорослих, освячування предметів (ікон, хрестиків, паски, верби, свічок, маковійської квітки, фруктів, води і т. п.). Кілька опитаних дотримуються посту, долучаються до таких церковних обрядів і таїнств, як сповідь, причастя та вінчання.

Як зазначила І. Щербак, «процес ідентифікації в православ'ї відбувається

переважно на засадах колективної ідентифікації». Православ'я – це схильність до традиційного догматичного базису і культу, суворе дотримання соціальної ієрархії (патріарх, священник, вірянин). Ідентифікація людей до традиційного типу релігійної ідентичності відбувається завдяки символам належності, а саме: Біблія, Священне Писання, ікони, графічне зображення Ісуса Христа тощо [11, с. 178].

Самоідентифікація тих, хто ототожнює себе з православ'ям, відбувається насамперед, спираючись на інститут Церкви, сама ж релігійна віра, релігійні цінності залишаються начебто осторонь. Отже, саме родина впливає на формування та становлення особистості, розвиток її етнонаціональних пріоритетів, одним з основних серед яких є мовний ідентитет.

У сучасних умовах етнічна ідентифікація особистості відбувається і через мову. Мовне самовизначення може набувати різноманітних форм, воно не обмежується монолінгвізмом. Як відомо, людина здатна володіти кількома мовами. Навіть мовна самоідентифікація особистості може бути не монолінгвістичною, а білінгвістичною. У світі чимало людей, які мають дві рідні мови. Ідеться про так званих збалансованих білінгвів. Вони з дитинства опановують дві мови і знають їх однаково глибоко. Збалансовані білінгви формуються в національно змішаних сім'ях, поліетнічному побутовому мікросередовищі або ж там, де соціально створені умови для виховання дитини з використанням двох мов [10, с. 53–54].

Наявність впливової, багатой на виражальні засоби державної мови формує національну свідомість, відіграє вирішальну роль у становленні національної (громадянської) ідентичності.

Найпомітнішою рисою культури населення можна вважати домінування російської мови за повсюдного російсько-українського білінгвізму. Таке становище російської мови, начебто суперечить відносному кількісному переважанню в етнічній структурі українців. Дійсно, значна частина опитаних зізналася, що рідною вважає обидві мови. Респонденти зазначили, що користуються українською мовою лише за необхідності (на роботі

чи в інституті). Здебільшого на роботі та з друзями вони спілкуються російською мовою, а вдома превалює горезвісний «суржик».

Доктор філологічних наук Л. Ставицька схарактеризувала суржик як своєрідну напівмову, яка для освічених україномовних людей перетворилася на засіб мовної гри, а для мільйонів менш освічених носіїв є єдиною мовою. Проблема суржику в мовному просторі України – одна з найгостріших. Близькість обох мов віддавна породжувала мовні сурогати і до сьогодні створює вкрай болючу проблему «засмічення» української мови русизмами й вульгаризмами [5, с. 262].

Причинами ситуації, що склалася за відсутності етномовної самоідентифікації, є, по-перше, багатовікова бездержавність і русифікація, по-друге, – зниження престижу українськості внаслідок соціальних розчарувань, по-третє, – втрата державою ініціативи в мовній політиці, невиконання закону про мови державними службовцями та елітою, протидія з боку певних політичних сил, відсутність належного фінансового й технічного забезпечення. Ці процеси стримують розвиток мови й не сприяють формуванню української політичної нації [3, с. 11].

Науковці вказують на неповноту, недосконалість, недобудованість, недорозвиненість української мови, зумовлені вадами (відсутність стійких ідентитетів, національної ідеї) українського суспільства. О. Ткаченко довела, що «ця неповнота спричинена тим, що представники провідних вищих соціальних верств України постійно мовно й етнічно денационалізувалися панівними в Україні державами-загарбниками або ж винищувалися ними в разі їхнього “націоналізму”, тобто українського патріотизму, що великою мірою зберігається й дотепер» [8, с. 133].

Викликало суперечки питання мовної політики держави. Опитані переважно підтримують ідею впровадження двох державних мов. Не поступаються їм кількісно і поборники того, що державною мовою в Україні має бути українська мова. Проте студенти не мають одностайної позиції щодо результатів втілення в життя гасла «Дві мови – одна нація»:

частина з них вагається з відповіддю, інші переконані, що цей факт нічого не змінить. Решта думає, що твердження слугує чинником консолідації нації. Тому однозначної відповіді на поставлене питання отримати не вдалося.

Для подальшої розбудови державності необхідна плідна співпраця України з політичними партнерами. На сьогодні провідними серед останніх є Російська Федерація та Європейський Союз. Слобожани підтримують ідею встановлення тісних зв'язків з країнами Євросоюзу і приєднання нашої держави до союзу Росії та Білорусі. Також опитані виступають за зміцнення Україною власної незалежності. Були і такі, хто стверджував, що «не вважають цю країну цілісною та незалежною» й оцінюють українсько-російську політику нейтральною.

Найскладнішими для респондентів виявилися питання, у яких необхідно було вказати позитивні та негативні риси українців і росіян. Більшість залишала їх без відповіді, але дехто й не розділяв ці етнонаціональні групи. Проаналізувавши отримані відповіді, можемо дійти висновку: як позитивні, так і негативні риси українців та росіян збігаються. Так, стосовно позитивних якостей більшість студентів зійшлися в тому, що українці та росіяни дружні, щедрі, доброзичливі, гостинні, щирі, відкриті, порядні, товариські, працьовиті, чесні, гостинні, відповідальні, сміливі, душевні. Також українцям властиві чистота духу, почуття гумору, патріотизм, любов до Бога, а росіянам – взаємодопомога, підприємливість, рішучість, винахідливість, упевненість у собі.

Серед негативних рис також багато спільних. Це такі, як пиха, гордість, байдужість, пияцтво, грубість, егоїзм, злість, заздрість, жадібність, хитрість, лінощі. Також можна виявити риси, притаманні виключно росіянам (зарозумілість, самовпевненість, сварливість, насмішкуватість) або українцям (непунктуальність, недотримання слова, недовіра, зневага до української культури та мови, неосвіченість, сором'язливість).

Останнє питання анкети присвячене з'ясуванню того, чи вважає респондент себе патріотом. На щастя, більшість студентів зазначили, що вважають себе патріотами України. Це дозволяє сподіва-

тися, що українська нація, її звичаї та традиції не загубляться у віках, а набудуть належного рівня підтримки й розвитку і примножаться в майбутньому.

Опитування студентської молоді Донецької та Харківської областей засвідчило, що територія частково перебуває під впливом російської культури, але помітним є спрямування слобожан до традиційної української культури, української мови, церкви.

Таким чином, сучасний етап активізації етнічної ідентифікації українців відповідає процесам підвищення інтересу до джерел свого походження, що виявляється в різноманітних формах – від спроби відродити давні звичаї, обряди, фольклор та інші форми традиційної культури до намагання створити або відновити свою національну державність.

Більшість українських громадян перебуває в стані «ідентифікаційної невизначеності». Основою такої кризи соціальної ідентичності є нечіткість перспектив українського соціуму та обмежений спектр застосованих ідентифікаційних практик: нині в Україні здебільшого використовуються ретроспективна модель, що ґрунтується на ідентифікації з власним минулим, і практика орієнтації «на інших» через самоототожнення з «передовими» країнами [5, с. 14].

Слобожанська ідентичність виявляється як етнонаціональний регіональний різновид української ментальності, що формувався під посиленням впливом ситуації Прикордоння між землеробськими (українська, російська) і кочівницькими культурами, порівняно високим ступенем соціальної однорідності (початковий статус вільних людей), релігійної толерантності (при збереженні основного православної обряду) [7, с. 5].

Завданням нашого покоління є відстояти українську етнічну територію, запровадити на ній українські традиції, мову, культуру. Саме подібні опитування сприяють об'єднанню народу, пошукові шляхів інтеграції суспільства до між-етнічних та міжнаціональних взаємин. Анкетування підтвердило, що зміни в будь-якому суспільстві можливі лише за умови співпраці не лише мешканців краю, а й широких кіл громадськості – науковців, політиків і особливо правлячої ланки держави.

Література

1. *Вовканич С., Цапок С.* Українці забутого прикордоння: етносоціологічний аналіз по периметру України // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 273–278.
2. Етнічний довідник : у 3 ч. – К. : Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, 1997. – Ч. I : Поняття та терміни. – 140 с.
3. *Іванов І. Ю.* Формування української політичної нації в сучасних умовах: проблеми і перспективи : автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2005. – 20 с.
4. *Ковальова Г. П.* Національна ідентичність та її формування в незалежній Україні в умовах глобалізації: культурологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. культурології. – Х., 2010. – 22 с.
5. *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. – К., 2002. – 272 с.
6. *Скрипник Г. А.* Ідентичність та етнічно-ідентифікаційні процеси в Україні // Матеріали до української етнології. – К., 2005. – Вип. 5 (8). – С. 80–86.
7. *Титар О. В.* Культура Слобожанщини: проблеми національно-культурної ідентичності: монографія. – Х. : Райдер, 2006. – 240 с.
8. *Ткаченко О. Б.* Українська мова і мовне життя світу. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.
9. *Шуба О. В.* Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – К. : Криниця, 1999. – 324 с.
10. *Шульга М.* Людина не повинна бути засобом... Етнічна самоідентифікація особистості // Вісник національної академії наук України. – 1997. – № 11–12. – С. 53–62.
11. *Щербак І.* Релігійні ідентичності та практики населення сучасної України // Матеріали до української етнології. – К., 2006. – Вип. 6 (9). – С. 175–182.